

Z. ZINKEVIČIUS

M. MAŽVYDO RAŠTŲ KALBA*

Reikšmė kalbos istorijai ir istorinei dialektologijai

Mažvydo raštų kalbos garsai ir gramatinės formos kalbininkų neretai skirtingai interpretuojami. Tai priklauso nuo jo gimtosios šnektos lokalizavimo. Laikydami, pvz., Mažvydą šiaurės vakarų žemaičiu (iki šiol vyravęs požiūris), neišvengiamai turėsime jo raštų kalbą paskelbti pražemaitišką (Pr. Skardžius ir kt.), išlaikiusią sveikus monoftongus \bar{o} , \bar{e} vietoj dabartinių šio krašto dvibalsių *ou*, *ei*. Dar plg. senovinių baltų * \bar{a} tarimą (\bar{a}) ir „žemaitiškojo garsų dėsnio“ išlaikymą (dabar jis čia jau sutrikęs). Taigi iškyla būtinas reikalas patikslinti Mažvydo raštuose užfiksuotų kalbos duomenų interpretavimą, kartu nustatyti, kiek jo gimtajame krašte kalba pakito per daugiau, negu 400 metų, išryškinti tuos kalbinius duomenis, kurie labiausiai svarbūs lietuvių kalbos istorijai bei istorinei dialektologijai.

Iš anksčiau pateiktos Mažvydo raštų kalbinės analizės matyti, jog jo kalbos laikyti pražemaitiška nėra jokio pagrindo. Mažvydas rašė jau susiformavusios pietų žemaičių patarmės („dūnininkų“) šiaurės vakarų šnektos pagrindu.

Jo gimtoji šnektą tada dar tebeturėjo afrikatas *č*, *dž* baritoninėse formose prieš supriešakėjusį galūnės balsį *a* (tartą æ ar jau *e*), kilusį iš pralietuvių * \bar{a} . Dabar to krašto žmonės čia vietoj *č*, *dž* turi įsivedę *t*, *d*⁶⁶, pvz., g. sg. *žūode* ‘žodžio’.

Balsis *é* Mažvydo šnekte jau buvo diftongizuotas: tarė *ie* ar *ʲe* (*ʲe*). Tačiau vietoj *o* dar tebebuvo monoftongas \bar{a} su silpnu *o* atspalviu (\bar{a}), ryškesniu vienaskiemenuose žodžiuose ir kirčiuotame nekaitomų žodžių gale (greičiausiai tarė *o*)⁶⁷. Pažymėtina, kad ir dabar vakarinėje galimo Mažvydo gimtosios šnektos ploto dalyje (apie Švėkšną) tariamas neryškus dvibalsis *uo*, labai primenąs monoftongą (*uo*). Čia diftongizacija yra vėlyva.

Mažvydas, pagyvenęs Prūsų hercogijos vakarų aukštaičių tarmės plote, ilgai pradėjo įprasti prie balsio *o*. Jau giesmėje šv. Ambraziejaus parašymai su *o* raide kamiene ir kirčiuotoje galūnėje sudaro 86%, vėlesniuose darbuose tasai procentas dar padidėjo (95–98%). Tačiau net giesmyno II dalyje randame sporadiškų rašymų ir su *a*, dažniausiai tam tikruose maldų posakiuose (pvz., g. sg. *pradžias*

* Tęsinys, žr. „Baltistica“, t. XIII (2) ir XIV (1).

⁶⁶ Neteisingas šio reiškinių interpretavimas gerokai klaidino Vl. Grinaveckį, vertė ieškoti Mažvydo gimtosios šnektos tame Klaipėdos krašto žemaičių („donininkų“) tarmės plote, kur išlaikomas „žemaitiškasis garsų dėsnis“.

⁶⁷ Katekizme kaitomų žodžių kamiene ir kirčiuotoje galūnėje (nekirčiuotoje buvo trumpas *a*) bemaž visuomet (96%) rašoma raidė *a*, tik labai retais atvejais (4%) randame *o*. Vienaskiemenuose žodžiuose parašymai su *o* sudaro 26%, o žodeliuose *kaipo*, *taipo* – net 88%. Jungtukas *o* visada rašomas *a*, o jaustukas – *o*. Pastebėti keli raidžių *o* ir *a* „su skersine šakele“ painiojimo pavyzdžiai (rodantys \bar{a} siaurumą?): d. pl. *ſatiewanems* 337–8 ‘įpėdiniams’ (n. sg. *santėvonis*), loc. sg. *ſargibą* 573₁₈ ‘sargyboje’, *ant aną* 517₃ ‘ant ano’ ir a. sg. f. *ſchwentoie* 323₃ ‘šventąjį’.

'pradžios' formulėje *Kaip buwa isch pradžias taip nu ir wiffada* ir kt.), o kartais net ištisi didoki teksto gabalai (pvz., p. 352–368, 516–525) turi bemaž tik *a*.

Trumpasis balsis *i* Mažvydo šnektoje buvo kiek paplatėjęs ir tariamas *i* arba, greičiausiai, jau *e*, nes jį Mažvydas žymėjo tomis pačiomis raidėmis *y*, (*i*)*j*, *i*⁶⁸, kaip ir galūninį *e* iš *-*é*, plg. n. pl. f. *wyfas* 8₁₂ 'visos', m. *wiffij* 26₁₅ 'visi' ir loc. sg. *ftany* 18₈ 'stone, luome', *wyffamij* 37₆ 'visame', *mesti* 188₁₁ 'mieste'. Ilgąjį *i* Mažvydas dažniausiai žymėjo raide *i*⁶⁹, pvz., 3. praes. *ira* 11₁₉ 'yra' (šalia conj. *yr* 1₄ 'ir'), *miety* 8₁₇ 'mylėti'. Ta pačia raide jis stengėsi žymėti ir žemaičių siaurą trumpą (paprastai galūninį) balsį *i*, kilusį iš ilgojo *i*, pvz., n. sg. *žadis* 8₁₃ 'žodis' (iš **žādīs*), n. pl. *seferis* 8₁₈ 'seserys', a. pl. *dukteris* 8₁₆ (-*is* iš *-*īs*), i. pl. *akimis* 8₈ (-*imis* iš *-*imīs*). Vadinasi, Mažvydo ankstyvuose raštuose pastebima tendencija skirti (ypač galūnėse) siaurąjį *i* nuo paplatėjusio *e* (*i*?), kurį linko žymėti lenkų raide *y* (kartais *ij*⁷⁰, rečiau *j* ar *i*). Mažvydas, matyt, ne tiek paisė balsio ilgumo-trumpumo, kiek siaurumo-platumo.

Dabar daugelis žemaičių žodžio viduryje išlaiko *i* siaurą prieš galūnę su siauruoju vokalizmu. Taip elgiasi ir bent dalis pietų žemaičių. Mažvydo rašyboje ryškesnio nuoseklumo nėra, bet dažnai randame raidę *i* prieš siaurąjį, *y* – prieš platusį vokalizmą turinčias galūnes, pvz., i. pl. *aufimis* 8₉, bet i. sg. *fchyrdy* 8₁₇ 'širdimi' (iš *širdžia*), n. pl. f. *wyfas* 8₁₂ 'visos' ir pan. Tai lyg rodytų Mažvydo gimtojoje šnektoje buvus balsio *i* asimiliaciją. Vėlesniuose raštuose Mažvydas šios, kaip ir kitų savo gimtosios šnektos ypatybių, vis mažiau paisė, raides *i* ir *y* vis labiau painiojo, nors ilgąjį *i* ir galūninį siaurąjį *i* dažniausiai ir toliau žymėjo *i* raide.

Trumpasis balsis *u* Mažvydo šnektoje taip pat greičiausiai buvo paplatėjęs ir tariamas *u* arba *o* (išskyrus kilusį iš ilgojo ir esantį asimiliacijos pozicijoje), tik rašyboje to nematyti, nes Mažvydas abiem atvejais rašė tą pačią raidę *u* (žodžio pradžioje *v*), kurią vartojo ir ilgajam *ū* žymėti⁷¹.

Mišrieji dvibalsiai *an*, *am*, *en*, *em* dabar tame pietų žemaičių tarmės plote, kur ieškotina Mažvydo šnekta, yra susiaurinti ir tariami *on*, *om*, *en*, *em*. Mažvydo raštuose to siaurumo visai nematyti: rašoma *an*, *am*, *en*⁷², *em*. Taigi šie dvibalsiai tada dar turėjo būti nesusiaurėję, nors du pastarieji (*en*, *em*) jau galėjo būti kiek ir pasiaurinti. Vėlyvą *an*, *am* siaurėjimą (*en*, *em* galėjo anksčiau siaurėti) šiame krašte rodo minėtos Švėkšnos apylinkių naudininko formos *tōm* 'tam', *daržōms* 'daržams' vietoj kitų žemaičių *tām*, *daržâms*.

Panašiai reikėtų traktuoti ir Mažvydo *a*, *e*. Dabar vietoj jų tarmėje turimi susiaurėję mišrieji dvibalsiai *on*, *en*, pvz., *žōnsēs* 'žasis', *tēnste* 'tęsti'. Mažvydo laikais dar tebebuvo tikrieji nosiniai balsiai, kurie palyginti nedaug skyrėsi (ypač pozicijoje prieš *k*, *g*) nuo atitinkamų mišriųjų dvibalsių. Pirmasis iš jų (nosinis bal-

⁶⁸ Tris kartus galūnėje parašė raidę *e*: n. pl. m. *Pateikaudame* 16₂₂ 'tinginiaudami', *krikfchtidame* 24₁₀₋₁₁ 'krikštydami', *chrikfstieme* 128₅₋₆ 'krikštijami'.

⁶⁹ Kartais (retai) dviem raidėmis *ii*, pvz., 2. sg. imper. *prafchiikiet* 11₁₅ 'prašykite'. Iš čia galbūt atsirado (dėl spaustuvininkų kaltės?) *ij*, pvz., n. pl. *wijrai* 33₅ 'vyrai'.

⁷⁰ Senuose rankraščiuose ant raidės *y* neretai pasitaiko du taškai, lyg būtų *ij*. Gal iš čia ir atskirais atvejais Mažvydo *ij*?

⁷¹ Kartais (retai) sudvigubindavo, pvz., g. sg. *Suunaus* 24₁₁ 'sūnaus', žodžio pradžioje pridėdavo *h-*, pvz., g. sg. *hukia* 20₂ 'ūkio'.

⁷² J. Gerulio 1922 m. fotografuotiniame leidime vietoj katekizmo g. sg. f. formos *schwentafes* 21₉₋₁₀ 'šventosios' (taip atspausta vilniškiame originale) yra *schwintafes* su *in*, atsiradusiu, greičiausiai, dėl spaudos technikos kaltės. Šis pavyzdys gerokai klaidino kalbininkus.

sis *a*) dar tebebuvo nesusiaurėjęs, antrasis (nosinis *e*) greičiausiai jau buvo palies-
tas siaurėjimo (tarta siaurą *e*). Taip manyti verčia raidžių *y*, *ij*, *i* rašymas vietoj
denazalizuoto *e* baritoninių formų galūnėse, pvz., n. sg. m. *pergaleghis* 271₉ ‘per-
galėjęs’, *ifschgirdis* 433₁₇ ‘išgirdęs’, *nūwikis* 416₅ ‘nuvykęs’, pl. *paβiny* 437₁₄ ‘pažinę’,
Nogrimzdij 522₃ ‘nugrimzde’, a. sg. *palaimi* 8₂₁, 10₂, 431₁₀ ‘palaima’ (n. sg. *palaimē*)⁷³.
Pastebėta, kad nosiniai balsiai labiau linkę siaurėti, negu atitinkami mišrieji dvibal-
siai⁷⁴.

Nosinių ir denazalizuotų balsių distribucija (ji buvo aptarta anksčiau) nedaug
tesiskyrė nuo dabartinės. Galimas dalykas, kad šalia formų su šakniniais nosiniais
balsiais (gal tik *e*?) pasitaikydavo ir denazalizuotų variantų. Tai lyg rodytų hiper-
normalizmai su *e* vietoj raidės *e* prieš *s*, pvz., conj. *neš* 105₁₇, *neša* 96₁₆ ‘nes’ (daug pa-
vyzdžių⁷⁵), 2. pl. imper. *neatmęskiet* 9₆ ‘neatmeskite’, 3. praes. *padęst* 367₁ ‘padeda’.
Dabar tokia „antrinė nazalizacija“ (formos su išpraustiniu *n*) būdinga daugeliui
pietų žemaičių⁷⁶. Matyt, jos užuomazgų būta jau XVI a. viduryje.

Mažvydo raštuose dvibalsiai *ai*, *ei* išlaikomi sveiki. Keli pavyzdžiai su *e* vietoj
ei (inf. *papekti* 67₁₂ ‘papeikti’, 2. sg. cond. *neaplestumbi* 79₁₄ ‘neapleistumei’, 3. praes.
wesd 239₅ ‘veizdi’, n. pl. f. *ijfmegitas* 468₅ ‘išmeigtos’) greičiausiai laikytini korektū-
ros klaidomis, nes tie patys žodžiai kitais atvejais rašomi su sveiku dvibalsiu *ei*
(pvz., 2. pl. fut. *nepapeiksit* 8₁₂, imper. *apleiskiet* 9₂₀, *Veizdekiet* 8₁₂). Dabar šioje
šnektoje dvibalsiai *ai*, *ei* senosios kartos žmonių gana nuosekliai monoftongizuojami.
Taigi monoftongizacija greičiausiai atsirado pomažvydiniais laikais. Jos nėra ir
Slavočinskio giesmyne. Bet XVII a. pabaigos ar XVIII a. pradžios rankraštiniame
žemaitiškame tekste⁷⁷ jau užfiksuota.

Galūnės trumpintos maždaug kaip dabar⁷⁸, tik greičiausiai tam tikrais (tik-
liai nenustatomais) atvejais būta gretiminių formų su išlaikyta sveika galūne.

Skyrėsi priebalsių minkštinimas prieš *e* tipo vokalizmą. Tada minkštai šioje
pozicijoje buvo tariami tik *k*, *g*, *l*⁷⁹. Šimtmečiu vėlesnis Slavočinskio giesmynas ro-
do jau iš dalies minkštinus ir *š*, *ž*⁸⁰, o dar vėlesnis rankraštinis tekstas fiksuoja jau
gana intensyvų šių priebalsių minkštinimą⁸¹. Dabar pietų žemaičiai šioje pozicijoje
jau daugiau ar mažiau minkština visus priebalsius.

Iš kitų fonetikos dalykų nurodytina archaiškas dvibalsis *ei* žodžiuose *deiviškas*
‘dieviškas’, *deivystė* ‘dievybė, dieviškumas’ (pvz., g. sg. f. *Deiwiškos* 451₁, loc. sg.

⁷³ Mažvydas dažniau rašo *e* raidę, bet tai gali būti aukštaitybė.

⁷⁴ Z. Zinkevičius. Dėl lietuvių kalbos tautosilabinių *an* tipo junginių pirmojo dėmens
siaurėjimo. – „Baltistica“. I priedas. 1972, p. 227.

⁷⁵ Šį žodelį su *e* raše ir pietų žemaitis S. M. Slavočinskis (jo tekste gana daug tokių hiper-
normalizmų), žr. Z. Zinkevičius. S. M. Slavočinskio giesmyno (1646 m.) kalba. – LKK,
t. XV, p. 143.

⁷⁶ V. Vitkauskas. Kelios pastabos dėl formų *šū*, *sesū*. – „Baltistica“, t. II (2), p. 203–
206; Z. Zinkevičius. Lietuvių dialektologija. V., 1966, p. 196–197.

⁷⁷ Z. Zinkevičius. Reikšmingas žemaitiškasis rankraštinis tekstas. – LKK, t. XV,
p. 171–192. Šia proga tebūnie leista pataisyti teksto publikacijoje išibrovusią klaidą: 27 eilutėje
(LKK, t. XV, p. 177₁₇) vietoj *keltės* turi būti *kaltės*.

⁷⁸ Todėl g. sg. formose *manes* 9₆ ‘manęs’, *tawes* 53₂₀ ‘tavęs’ vargu ar galima įžiūrėti pralie-
tuvių trumpąjį balsį *e* (jo greičiausiai būtų neišlaikę nei žemaičiai, nei šiauriniai vakarų aukštai-
čiai), kaip daro L. Palmaitis LTSR Mokslų akademijos darbų A serijos 1975 m. t. 4 paskelbtame
straipsnyje (p. 182–183). Kaip anksčiau nurodyta, jos kilo iš *mānēs*, *tāvēs* dėl baritonezės.

⁷⁹ Detalią analizę pateikė Chr. Stangas (Die Sprache des lit. Katechismus, p. 96–99).

⁸⁰ Z. Zinkevičius. S. M. Slavočinskio giesmyno (1646 m.) kalba, p. 160–161.

⁸¹ Z. Zinkevičius. Reikšmingas žemaitiškasis rankraštinis tekstas, p. 189–190.

Deiwisteie 73₁₋₂), priebalsio *g* nebuvimas žodyje *žvaizdè* 'žvaigždė' (*βwaisde* 344₃), žemaitiškas bekirčio *e* siaurinimas (pastebėtas tik a. pl. formoje *piktinibes* 525₁₅ 'piktenybes' šalia *piktenibes* 20₁₁), žemaičiams būdingo pridėtinio *v-* prieš *uo* nebuvimas, žodžio *sidabras* forma su metateze (*fidrabas* 463₉ – jei ne korektūros klaida, plg. *Sydabras* 529₄), elizija *nebyra* 'nebėra' (*nebira* 469₁₅) ir jotacija veiksmazodžio *apakinti* formose (a. pl. m. *apiakintofus* 136₁₇ 'apakintuosius').

Iš morfologijos ypatybių visų pirma nurodytina gyva vartoseną tokių gramatinių formų, kurių dabar pietų žemaičių tarmėje nebėra arba kurios baigia visai išnykti.

Gausios postpozicinių vietininkų formos. Iliatyvas pavartotas apie 80 kartų. Pavyzdžiai iš įvairių kalbos dalių, priklausantys įvairiems linksniavimo tipams. Vienaskaitos formos paprastai baigiasi *-n*, pvz., *winan* 224₉ 'į vyną', *tewischken* 445₈₋₉ 'į tėviškę'. Ilgesni variantai su *-na* reti, tėra tik šie pavyzdžiai: *danguna* 296₁₁ 'į dangų' (eilutės gale ir sudaro rimą su n. sg. *diena*), *schalina* 279₆ 'į šalį', *Vardana* 24₁₁, *wardana* 120₁₁, 135₇, 295₂ 'vardan, vardu'. Jie tesudaro vos 9% visų vienaskaitos iliatyvų, vartojami maldose ir šiaip iškilmingoje kalboje, taigi laikytini tradicinės bažnytinės kalbos archaizmais. Daugiskaitos iliatyvų nedaug, tik 8 pavyzdžiai. Iš jų 6 turi pabaigą *-sna*, pvz., *rankasna* 385₈ 'į rankas', *skrinelesna* 371₉ 'į skrynelės'. Dviem atvejais forma sutrumpinta: *rakasna* 12₉, *rankosna* 443₁₆ 'į rankas'. Vienas iš šių pavyzdžių pavartotas eiliuotoje prakalboje (sutrumpinta greičiausiai norint turėti reikiamą skiemenų skaičių eilutėje), antrasis – S. Rapolionio verstame tekste, taigi jie abu greičiausiai neatspindi Mažvydo gimtosios šnektos. Šiaip iliatyvo formos vartojamos gyvai (nesustabarėjusios), gali turėti prie savęs priderintus įvardžius bei būdvardžius (pvz., *ton Maldon* 105₃, *Amβinon... tewiskien* 454₆, *Sawon schirdin* 418₆), jų fonetika būna žemaitiška (plg. *rustibien* 35₁₁) ir be abejo laikytinos Mažvydo gimtosios šnektos turtu⁸².

Pašalio vietininkų Mažvydo raštuose yra daugiau negu pusterčio šimto pavyzdžių. Daug mažiau adesyvų, tik 35 pavyzdžiai; iš jų daugiausia (*i*)a kamieno daiktavardžių (*dieviep* tipo) ir negimininių įvardžių (*manip* tipas) formos, nors yra ir kitokių, pvz., *schirdipi* 446₅ 'prie širdies', (*Diewepi*) *gelbeientipi* 516₁₅ 'pas (dievą) gelbėjanti' (su *-pi* prie archainės lokatyvo galūnės *-i*?), *Markupi* 24₁₄ 'pas Morkų', *ijemimp* 477₁₈ 'pas jį'. Daugiskaitos adesyvo tėra vienas pavyzdys *abijusump* 325₁ 'pas abu', padarytas iš žemaitiškos iness. pl. formos *abijūsu* (*abijūsu*?) 'abiejuose' + (*m*)p⁸³. Aliatyvo pavyzdžių priskaičiuota 222 (vienaskaitos 189, daugiskaitos 33). Jie visi įprastinio tipo (*stalop*, *maldosp*, *meilėsp*, *akiesp*, *dangausp*, *manėsp*, *tėvump*...). Pašalio vietininkų postpozicija dažniausiai neturi balsio *i*⁸⁴. Su sveika postpozicija *-pi* rasti tik 52 pavyzdžiai (17%). Pažymėtina, kad postpozicija trumpinama bemaž vienodai ir tose formose, kur prieš ją yra priebalsiai *s* (18%) arba *m* (19%).

⁸² Kad pietų žemaičiai iliatyvą dar tebeturėjo ir po šimto metų, rodo Slavočinskio giesmynas, žr. Z. Zinkevičius. S. M. Slavočinskio giesmyno (1646 m.) kalba, p. 162. Todėl negalima sutikti su J. Kazlausko tvirtinimu (žr. jo Lietuvių kalbos istorinę gramatiką. V., 1968, p. 165), jog žemaičių tarmėje iliatyvas, kaip linksnis, greičiausiai niekada nebuvo vartojamas.

⁸³ Galbūt, senesnė forma **abijūsup* (*abijūsup*?) perdirbta į *abijūsump* (*abijūsump*?) dėl aliatyvo *mūsump* įtakos. Abiejų formų sąveiką rodo pasitaikantis all. pl. formos *mūsump* vartojimas adesyvui reikšti (trys pavyzdžiai iš dešimties: 50₈, 342₁₂, 383₉₋₁₀).

⁸⁴ Keturi pavyzdžiai (dviejose giesmėse) vietoj *-p* turi *-b*: *grabob* 276₁₀₋₁₁, 277_{6,16}, *Jobob* 436₂ (tolimesni žodžiai prasideda priebalsiais *p*, *m*, *s* ir balsiu).

Pašalio vietininkai vartojami gyvai, neretai eina derinamaisiais pažyminiais (pvz., *schwentamimpi Markupi* 24₁₃₋₁₄, *sawop Tiewop... mielop Diewop* 284₁₀₋₁₁, *schwiefšump wardeniump* 533₁₂₋₁₃), abu linksniai tarpusavyje nepainiojami (išskyrus 83 išnašoje nurodytą atvejį), jų formos ir garsai neretai žemaitiški (pvz., ad. pl. *abijufump* 325₁, all. pl. *tiewump* 489₁₁), taigi priskirtinos Mažvydo gimtajai šnekčiai⁸⁵.

Gyvai vartojama dviskaita: nom. m. *abu βiedu* 73₈, 220₁₃ 'abu žiedai', *kalbedamu du wiru* 303₁₂₋₁₃ 'kalbėdami du vyrai', f. *Dwy ūqabalfine*⁸⁶ 15₆ 'du priebalsiai' (n. sg. *sambalsinē*), acc. m. *du Angelu* 331₄ 'du angelus', *du rhitmu... du kartu* 188₂₋₃ 'du ritmus... du kartus', *bendu βadziu* 10₂₀ 'bent du žodžius', dat. *dwem* 15₂₂ 'dviem'. Dabar pietų žemaičių tarmės plote dviskaita nyksta, vardininkas bemaž visai nebevartojamas.

Daugiskaitos naudininkas Mažvydo raštuose turi dvejopas formas: ilgesnes su *-mus* ir trumpesnes su *-ms*. Ilgesnės katekizme sudaro 27% visų pavyzdžių. Jų negalima laikyti tradicinės bažnytinės kalbos archaizmu (nors poteriuose bei maldose dažnesnės), nes gausiai vartojamos ir paprastame kasdieninės kalbos tekste, pvz., pamokymuose. Dažnesnės neeiluotame tekste (60%), negu eiliuotame (tik 7%). Tai būdinga ir vėlesniems Mažvydo raštams, pvz., Formoje krikštymo, kur vėrauja neeiluotas tekstas, pavyzdžiai su *-mus* sudaro 70%, o giesmyno I dalyje (tekstas bemaž ištisai eiliuotas) – 29%. Aukštaitiškai jų laikyti taip pat nėra pagrindo, nes Vilento raštuose ne dažnesnės (pvz., *Enchiridione* 29%). Taigi greičiausiai anuomet ilgesnės formos (su *-mus*) tebebuvo vartojamos šalia dažnesnių sutrumpintųjų pačioje Mažvydo gimtojoje šnektoje. Iki šių dienų ne tik žemaičiai, bet ir jokia aukštaičių tarmė šių formų neišlaikė.

Ilgesni vienaskaitos naudininkai (su *-mui*, *-mu*) Mažvydo raštuose labai reti. Katekizme tėra tik du pavyzdžiai: *ūchemu* 74₉ 'šiam' ir *amβinamui* 74₂₀ 'amžinam'. Jie abu giesmėje, kurią greičiausiai ne Mažvydas vertė. Vėlesniuose raštuose taip pat ištisai vartojamos trumposios *tam*, *baltam* tipo formos. Ilgesnių tėra šie greičiausiai ne Mažvydo kalbai priklausantys pavyzdžiai: *amβinamui* 191₁₁₋₁₂, 222₁₁ (antrasis pavyzdys iš katekizmo perspausdintoje giesmėje), *ūchemu* 221₆ (perspausdinta iš katekizmo), *wienamui* 222₁₁ 'vienam' (toje pačioje giesmėje, kažkieno naujai redaguotoje), *Jamui* 245₅ 'jam' (antrą kartą spausdinamos giesmės kažkieno įterptoje strofoje), *ūchwentamui* 434₁₀ 'šventam', *nūkriβawotamui* 447₁₁ 'nukryžiuotam' (giesmėje, kurią greičiausiai vertė S. Rapolionis⁸⁷). Taigi Mažvydo kalbai ilgesnės formos nebūdingos, greičiausiai jų anuomet jo gimtojoje šnektoje nebuvo.

Negimininiai įvardžiai šalia trumpų formų *man*, *tau*, *sau* (rašoma ir *taw*, *faw*) turi ilgesnes: *mani* 448₉ 'man', *taui* 35₂₃, *tawi* 447₁₂ 'tau'. Du pavyzdžiai giesmėje, kuri gali būti versta S. Rapolionio, trečiasis (35₂₃) – neabejotinai Mažvydo tekste. Dabar pietų žemaičiai šalia trumpų tebevaruoja ilgąsias *mūnie*, *tāvie*, *sāvie* tipo formas, kurių *-ie* ištaria *-ī*. Mažvydo šnektoje irgi turėjo būti tariama *manī* (*mōnī?*),

⁸⁵ Jos gana gyvai vartojamos ir šimtmečiu vėliau pietų žemaičių tarmės pagrindu parašytame Slavočinskio giesmyne, žr. Z. Zinkevičius. Min. veik., p. 162–163. Visi šie faktai kalba prieš apriorinę J. Kazlausko prielaidą, kad pašalio vietininkai, kaip ir iliatyvas, žemaičių tarmėje niekada nėra vaidinę žymesnio vaidmens (nėra buvę linksniai), žr. Казлаускас И. Историческая грамматика литовского языка. Автореферат. В., 1967, с. 18.

⁸⁶ Galūnė *-e* gali būti aukštaitiškas hipernormalizmas vietoj *-y* (= *-e*).

⁸⁷ V. Biržiška. Aleksandrynas, t. I, p. 13.

tavī, savī. Todėl jis Rapolionio teksto *mani, tawi* (čia raidė *i* žymėjo aukštaičių trumpąjį galūnės balsį *i*) galėjo palikti netaisęs.

Dvejopas – ilgesnes ir trumpesnes – formas Mažvydo raštuose turi *ija, (i)ā, ē* ir *i* bei priebalsinių kamienų vienaskaitos vietininkai. Katekizme ilgesni variantai su galūnėmis *-oje, -ėje* (tarta *-āje, -ieje*) sudaro daugiau, negu pusę visų pavyzdžių (60%). Juos visus paskelbti aukštaitiškai negalima. Mažvydas galūnę tarė žemaitiškai, plg. *Galwagi* 34₂ ‘knygos skyriuje’ (n. sg. *galva*), *βadegi* 31₁₀ ‘žodyje’. Dėl aukštaičių įtakos ilgieji variantai vėlesniuose Mažvydo raštuose padažnėjo (iki 90% ir daugiau), labiau aukštaitėjo ir jų tarimas (vietoj *-i* rašė *-e* ar net *-a*: *nakteia* 141₄ ‘naktyje’).

Trumpieji variantai Mažvydo šnektoje, kaip ir šių dienų žemaičių tarmės plote, buvo netekę joto, t. y. baigėsi *-o, -ė* (anuomet tarė *-ā* ar *o*, *-ie*), pvz., *fchita naktie* 78₅ ‘šitoje naktyje’, *kurio dieno* 91₆ ‘kurioje dienoje’. Pavyzdžių su jotu (plg. *kuroi* 141₄ ‘kurioje’) visai nedaug ir jie gali būti ne Mažvydo įrašyti.

Daugiskaitos vietininkai tėra tik ilgi, daugiausia *daiktūsu (-usu?)*, *maldosu*, *žemėsu*, *naktėsu*, *ūkiūsu (-usu?)* tipo. Sutrumpintųjų variantų (**daiktūs...*) visai nėra. Paprastai formos baigiasi *-su*. Rasti tik 4 pabaigos *-sa* pavyzdžiai: *namuša* 120₁₀₋₁₁ ‘namuose’, *edžofa* 185₁₂ ‘ėdžiose’ (sudaro rimą su n. sg. *duscha* ‘dūšia, sie-la’), *račkofa* 338₅ ‘rankose’ (A. Jomanto verstoje giesmėje), *antroša* 583₅ ‘antrose’ (prie giesmyno II dalies pridėtame „Catechiſma praſtas Textas“). Jie gali būti ne Mažvydo. Taigi Mažvydo gimtojoje šnektoje greičiausiai buvo vartojamos tik formos su archaine pabaiga *-su*.

Mažvydo raštuose nėra daugiskaitos vietininkų su pabaiga *-se*. Greičiausiai jų tada dar nebuvo ir jo gimtojoje šnektoje. Bet tuo atveju problemą kelia *a* kamieno galūnės *-ūsu (-usu)* balsis *ū(u)*, kuris kalbininkų laikomas įsivestu iš *-ūse (-use)*, kaip ir aukštaičių galūnės *-uosu* dvibalsis *uo* iš *-uose*. Manyti, kad Mažvydo šnektoje vietininkai su *-se* buvo išnykę, negalima, nes dabar žemaičiai juos turi. Belpriimti Chr. Stango hipotezę⁸⁸, jog tasai *ū(u)* esąs analoginis, plg. acc. pl. *-*ās*: loc. pl. *-āsu*, acc. pl. *-*ēs*: loc. pl. *-ēsu*, acc. pl. *-*ūs* (-*ūs*): loc. pl. *x*; *x* – *-ūsu (-usu)*. Ir aukštaičių *-uosu* galėjo tokiu būdu atsirasti (plg. acc. pl. *-*uos*) be *-uose* įtakos.

Dabar žemaičiai daugiausia vartoja trumpąsias formas (baigiasi *-s*), nors pasitaiško ir ilgesnės su *-se* (taria *-sę*). Pabaigos *-su* žemaičių tarmėje dabar jau visai nebėra.

Nurodytinose dar šios svarbesnės Mažvydo šnekto daiktavardžių linksniavimo ypatybės: *ja* kamieno paradigmoje jau buvo išsigalėjusios n. sg. galūnė *-is* ir a. sg. *-i* (pvz., *kraughis* 188₁₇ ‘kraujas’, *gelbetoghis* 91₂₀ ‘gelbėtojas’, a. sg. *kraughi* 134₂ ‘kraują’, *keli* 347₁₀ ‘kelia’, *Gelbetoghi* 113₂ ‘gelbėtoją’)⁸⁹, baritonų *ē* kamieno paradigma jau veikė fonetiškai supanašėjusio⁹⁰ *iā* kamieno paradigmą (pvz., vietoj *dvasia* būta *dvasē*, plg. loc. sg. *Dwaffeie* 104₁₂, all. sg. *dwafespi* 45₁₃), *i* kamieno moteriškosios giminės paradigmoje ėmė išsigalėti formos su *iā* kamieno galūne (pvz., *fchirdy* 8₁₇, *fchirde* 43₄ šalia *fchirdimi* 458₃ ‘širdimi’, plg. *stipry* 55₇ ‘stipria’, *koije* 91₈ ‘koja’), *i (i)u* kamieno paradigmą jau buvo pradėjusi brautis *(i)a* kamieno fleksija

⁸⁸ Chr. Stang. Die Sprache des lit. Katechismus, p. 105.

⁸⁹ Čia priklausė ir *amžis* ‘amžius’, plg. g. sg. *amβia* 88₃ ‘amžiaus’ (daug pavyzdžių šalia retos *u* kamieno formos *amžiaus*: *amβaus* 174₁₇).

⁹⁰ Plg. g. sg. *wales* 9₂ ‘valios’ ir *βemes* 62₂₀ ‘žemės’, a. pl. *senafes* 9₁₅ ‘senąsias’ ir *Tamfibes* 9₁₅ ‘tamsybės’.

(plg. i. sg. *funu* 45₁₅ // *funumi* 168₁ 'sūnumi', *βmogu* 166₁₇ 'žmogumi', bet n. pl. *Sunus* 35₁₇ 'sūnūs', *karalus* 505₁₈ // *Karalei* 292₅ 'karaliai', d. pl. *funums* 65₁₄ // *Karalems* 557₁₁ 'karaliams'), tebebūta archaiškų konsonantinio linksniavimo formų (pvz., n. sg. *βmū*⁹¹ 235₅ 'žmogus', g. pl. *wefschpatu*⁹² 36₁₋₂ 'viešpačių' šalia g. pl. *wandeniū* 58₁₄ 'vadenų', all. pl. *wandeniump* 533₁₃)⁹³, dar vartoti senoviniai i resp. priebalsinių kamienų naudininkai (pvz., *Schirdij* 79₂ 'širdžiai', *Wiefchpatiy*⁹⁴ 466₁₀₋₁₁ 'viešpačiui')⁹⁵.

Būdvardžių (ir įvardžių, dalyvių) bevardė giminė anuomet dar turėjo būti gyvai vartojama, plg. *Ant sweta piln ir piktibiu* 53₁₂ 'pasaulyje pilna yra piktybių', *dariffi tatai kas pikt ira* 32₆ '... pikta yra', *mums βadeia wis Jezus* 51₁₇ '...žadėjo visa...', *kitaip negal buti pagelbēt* 100₈₋₉ 'negali būti pagelbėta'. Paties būdvardžių linksniavimo dar būta gerokai archaiškesnio. Antai būdvardžiai *aštrus*, *romus* (*ramus?*), *skaistus*, *smailus*, *stiprus*, *tiesus* ir *teisus* dar tebeturėjo (bent atskirų linksnių) *a* kamieno fleksija, plg. g. sg. m. *Afchtra* 12₆ 'aštraus', n. sg. m. *ramas* 29₁₃ 'ramus', *fkaiſtas* 188₈, *fkaiſts* 277₁₄ 'skaistus' (ir *fkaiſtus* 185₁₂₋₁₃), g. sg. m. *fmaila* 401₁₁ 'kandaus, įgeliančio', n. sg. m. *ftijpras* 395₁ 'stiprus' (ir *ftiprus* 353₁, net n. pl. *ftiprus* 268₈₋₉ 'stiprūs'), a. sg. m. *tiefaghi* 480₇ 'tiesųjį', *teifaghi* 512₁₁ 'teisųjį' (ir n. sg. *teifufis* 25₁₆)⁹⁶. Bet šalia tokių būta jau ir naujesnių formų (pvz., i. sg. m. *saldu* 226₁ 'saldžiu'), ypač tokių, kurios būdingos žemaičiams, pvz., *βiebai fchwiefi* 277₁₅ 'šviesūs žaibai'.

Įvardžiuotinės formos Mažvydo raštuose daug archaiškesnės už šio krašto dabartines, pvz., n. sg. m. *graβufis* 221₁₁ 'gražusis' (dabar *gražiasis*), *darafis* 20₁₃₋₁₄ 'darantysis', f. *faldighi*⁹⁷ 317₁₃ 'saldžioji' (= *saldýji*), pl. m. *Nemireghi* 465₂ 'nemirusieji' (dabar *nemirusiejai*⁹⁸), d. sg. f. *schwentai iei* 295₇₋₉ 'šventajai', a. sg. m.

⁹¹ Ne tik prie šio daiktavardžio daugiskaitos, bet kartais ir prie vienaskaitos formų būna moteriškosios giminės būdvardis, pvz.: *Nauiha bus βmū* 133₅ 'naujas bus žmogus' (bet: *βmū wernas* 131₄ 'žmogus ištikimas').

⁹² Bet n. sg. *wiefchpatis* 83₄ (daug pavyzdžių) // *Wiefchpats* 396₃ (reta forma). Plg. *patis* 23₂ // *pats* 53₂₁ 'pats'.

⁹³ N. pl. formą *schirdes* 392₁₆ 'širdys' laikytina aukštaitište, nes žemaičiai trumpojo pralietuvių *e* nekirčiuotoje galūnėje neišlaikė.

⁹⁴ Ne visai aiškus šių formų traktavimas: gali būti „dūnininkiškai“ ištartos *širdie*, *viešpatie* formos ar su pridėtiniu *-į*, t. y. iš *širdieį*, *viešpatieį*. Kadangi aukštaitiškų atitikmenų *širdi*, *viešpati* resp. *širdij*, *viešpatij* grafinis vaizdas nesiskyrė, tai Mažvydas vėlesniuose raštuose šių formų nekeitė.

⁹⁵ Loc. sg. *Paneie* 35₂₀₋₂₁ 'pone' ir *Dieweie* 488₆ 'dievuje' yra naujadarai su *-eie-* iš *Wiefchpateie* 114₆₋₇ 'viešpatyje'. Plg. *Dieweie ifchganitoieghi* 488₆₋₇ 'dievuje išganytojuje'. Tokias formas vartojo Bretkūnas, Vaišnoras ir kt. (Chr. Stang. Die Sprache des lit. Katechismus, p. 103–104), taigi jos ilgainiui tapo tradicinės bažnytinės kalbos formomis. — Voc. sg. *Turkau* 420₁₀ 'turke' (n. sg. *turkas*) turi *-au* iš greta pavartotų šauksmininkų *βmogau* 'žmogau' ir *Jefau* 'Jezau'.

⁹⁶ Mažvydo raštuose yra ir *gailas* 'gailus, rūstus, piktas' (334₉, 443₁₉), *rūstas* 'rūstus' (334₉), net *platas* 'platus' (416₁₆), bet tik kitų asmenų verstose giesmėse, todėl gali būti ne jo kalbos faktai.

⁹⁷ Su pabaiga *-ja* pastebėti tik šie du pavyzdžiai: *schwentaie* 324₁₃ 'šventoji' ir *dewintoije* 443₁₄ 'devintoji' (pastarasis S. Rapolionio verstoje giesmėje). Greičiausiai abu priklauso ne Mažvydui.

⁹⁸ Su *-ai* iš daiktavardžių, plg. *bróliai*. Chr. Stangas (min. veik., p. 126), linkęs tokią formą įžiūrėti katekizmo parašyme *takie iei* 28₁₁, bet jį galima skaityti ir *tokie*, *jei(gu)*, juoba kad šiaip Mažvydas visur vartoja tik pabaigą *-ieji*.

branguhi 139₁₇ 'brangujį' (dabar *brangiajį*). Mažvydas vartoja ir darinį *dangujėsis* 'dangiškasis' (pvz., *Danguiefis* 48₁₉)⁹⁹.

Mažvydo laikais greičiausiai dar nebuvo pirmojo asmens įvardžio kamieno *mun-* (raštuose tėra *man-*, kaip ir vietoj dabartinio *numo* tėra *namas*)¹⁰⁰, dabartinių formų n. pl. *mas* (tėra *mes*)¹⁰¹, g. pl. *mūso*, *jūso* (tik *mūsų*, *jūsų*), a. pl. *mumis*, *jumis* (tik *mus*, *jus*). Enklitinių formų *mi*, *ti* taip pat nepastebėta, tėra proklitiškai pavartota d. pl. forma *mums*: *Pamumsfdek* 412₆ 'mums padėk'.

Iš skaitvardžio archaizmų nurodytina *sekmas* 'septintas' (*Sekmas* 22₂), *ašmas* 'aštuntas' (*Ašchmas* 19₁₃), *liekas* 'vienuoliktas' ir kt. (*Liekas* 22₁₁, *Antras liekas* 22₁₃ 'dvyliktas').

(Bus daugiau)

SMULKMENOS

XXXVIII

Lietuvių dialektologai yra pastebėję tam tikrą daugiskaitos naudininko ir įnagininko formų sąveiką¹. Paprastai naudininko formos derinamos prie įnagininko, pvz., pagal i. pl. *šakōm* 'šakomis' vietomis Rytų Lietuvoje imta sakyti ir d. pl. *šakōm* 'šakomis'. Plg. šiaurės panevėžiškių kompromisinę i. pl. formą *ví·rem* 'vyrais' šalia i. pl. *ví·res* 'vyrais' ir d. pl. *ví·ram* 'vyrams'.

Dabar paaiškėjo, kad abiejų linksnų sąveika sporadiškai pasitaiko ir vienaskaitos paradigmoje. Antai šiaurės panevėžiškiai apie Žeimėlį, mokytojo J. Šliavo duomenimis, šalia d. sg. *vāg'* < *vāgiu* 'vagiui' pasako ir *vàg'*, plg. i. sg. *vàg'* < *vagiù* 'vagimi'. Greičiausiai ir to krašto d. sg. formos *mañ'*, *taũ'*, *saũ'*² šalia įprastinių *mán'*, *táu'*, *sáu'* laikytinos tokios sąveikos rezultatu, plg. tarmės i. sg. *mañ'*, 'manimi', *taũ'* 'tavimi', *saũ'* 'savimi'. Plačiausiai ir dažniausiai naudojama d. sg. forma *taũ'* 'táu', pvz., *aš taũ kad dúosiu* (Žeimėlis).

Z. Zinkevičius

⁹⁹ Būta ir varianto *dangujėsis* (be nosinio *ę*), plg. *danguiefis* 54₃, g. pl. *danguiefu* 135₁₈.

¹⁰⁰ Visa tai paremia *mun-* fonetinės kilmės hipotezę.

¹⁰¹ Nėra ir dabartinių *ba* 'be', *na-* 'ne-'. Mažvydas rašo tik *be*, *ne-*.

¹ Plačiau žr. Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija. V., 1966, p. 235–236.

² Zinkevičius Z. Min. veik., p. 300.